

Заяц Н.В. (Мінск)

Праблема нацыянальнай ідэнтыфікацыі ў паэме Васіля Зуёнка “Лукам’е”

Паэма В.Зуёнка “Лукам’е” (1980–1983) прысвечана падзеям беларускага Сярэднявечча, разам з тым гэты твор вельмі сучасны. Надзённасць, сучаснасць паэмы заключаецца найперш у яе праблематыцы: цэнтральнай з’яўляецца праблема нацыянальна-дзяржаўнай ідэнтыфікацыі беларускага народа. Пытанні, якія турбавалі галоўнага героя твора князя Івана Лукомскага на схіле XV стагоддзя, не страцілі сваёй вастрын і актуальнасці і на пачатку стагоддзя XXI. Спецыфічныя культурныя і геаграфічныя варункі прадвызначылі Беларусі незайздросны лёс, краіна заўсёды трапляла ў поле геапалітычных амбіцый заходняй і ўсходняй суседак: “Белая Русь... Нібы яблык разладу: / Вабіць пры сонцы і сніцца ўначы” [1, с. 62].

Думаецца, ёсць падставы сцвярджаць, што вобраз Івана Лукомскага працягвае галерэю нацыянальных вобразаў змагароў за Беларускі Шлях, а лёс такіх людзей, бадай, заўсёды трагічны. Іван дбае аб вяртанні былой сілы свайму княству, ён памятае слаўныя часы, калі на абароне беларуска-ліцвінскіх зямель стаялі “воля Міндоўга і Вітаўта меч”. Для героя існуюць тры рэальныя шляхі адраджэння “род свой і веліч” – за любы свой выбар Лукомскі адказны не толькі перад сабой, але і перад народам, памяццю продкаў і наступнымі пакаленнямі.

Першы шлях – хаўрус з польскім каралём, акаталічванне праваслаўнага княства – з самага пачатку непрыемны для Лукомскага: “Служба кароне – помніў Лукомскі / Перадсмяротны апошні наказ / І заповіт апошні бацькоўскі – / Служба кароне – хаўтуры для нас” [1, с. 14]. Высакародны нашчадак Ізяславічаў не хоча схіліцца перад чужой уладай, бо ведае, што падобны альянс прывядзе да поўнага падпарадкавання заходняму суседу, “рабскай душой адгукнецца ў сынах”. Князеў брат Сігізмунд, як і былы сябар Мацяс, не такі прынцыповы: з лёгкасцю ён мяняе імя (быў хрышчоны Сямёнам) і веру, уласны спакой, матэрыяльны дабрабыт і намінальную ўладу ставіць вышэй за адданасць роднай зямлі. Не здолеўшы схіліць Івана на сваю пазіцыю, Сігізмунд заглушае ў сабе голас крыві, ідзе на маральнае злачынства і становіцца ворагам брату. Ён адпраўляе пляменнікаў у каталіцкі манастыр, каб выхоўваць іх у нянавісці да бацькі: “З цвёрдай умоваю здаў лацінянам: / Каб княжанятам ніхто ні на міг / Не заікнуўся пра крэўнасць з Іванам – / Д’яблам хай стане бацька для іх” [1, с. 38–39]. Гэтым Сігізмунд пазбаўляе бунтоўнага князя будучыні, Іван не зможа прадоўжыцца, паўтарыцца ў дзецях.

Другім шляхам для Івана з’яўляецца шлях барацьбы, аднак і тут усё вельмі складана. Не маючы ўзброенага войска, Лукомскі адмаўляецца стаць на чале войска сялянскага: “Не выпадае мне з вамі, сяляне, / Як з вераб’ямі арлу, – не з крыла. <...> Рана пакуль што залазіць мне ў світку, / Кроў Ізяславічаў – не вада” [1, с. 49]. “Вербны бунт” узначаліў апошні папличнік і аднадумца Лукомскага баярын Кмітка – князь застаўся зусім адзін. Такім чынам, гістарычнае паразуменне ўладара і народа, асобы і калектыву, іх узаемадзеянне,

якое б магло прывесці да сацыяльных зменаў, робіцца немагчымым. Рашэнне князя трагічнае для ўсіх: для народа – у тым, што няма патрэбнага яму ў гэты момант моцнага кіраўніка; для Івана Лукомскага – у асуджанасці на адзіноту.

І, нарэшце, трэці шлях, трэці спосаб адрадзіць уласнае княства – саюз з Масквой. Лукомскі, як да роўнага, едзе да свайго адзінаверца Івана III, нясе вялікі боль, просіць зарукі і дапамогі: “Край ратаваць хачу свой, / Народ, што з корня вырас / Упобачкі з табою...” [1, с. 56]. Падтрымка рускага цара – апошняя надзея на выратаванне Лукам’я ад рабаўнікоў-чорнасутаннікаў, аднак вялікі маскоўскі князь адразу расставіў усе акцэнт, пазбавіўшы Івана “самастойніцкіх” ілюзій: “А гэта ўжо – мой клірас, / Дзе пець не могуць двое” [1, с. 56]. Яму не патрэбна яшчэ адна вотчына, што ў любы момант можа ўзбунтавацца, а неабходна абсалютная ўлада. Інтэрэсы жыхароў Белай Русі, як паказвае аўтар, нікога не цікавяць – ні Івана III, ні Казіміра, польскага караля, – для якіх “адзіная турбота: / Гандлююць Руссю Белай, – / Спытаць няма ахвоты: / А што б яна хацела?..” [1, с. 57].

Напрыканцы твора адбываецца перанясенне ў часе: гучыць голас удзельніка паўстання 1508 года Андрэя Лукомскага. Насуперак задуме Сігізмунда, малады княжыч працягвае справу бацькі, са зброяй у руках бароніць свой край. Паўстанне пацярпела паражэнне, і Андрэй бачыць адзіны спосаб пазбавіцца польскай апекі: “Адзінае апірышча – з Масквою / Трымацца ў еднасці. Адзіны крэўны шлях / Абудзіць нас” [2, с. 107]. Аднак гэтая думка гучыць дысанансам, супярэчыць усяму сказанаму раней. Сёння яна ўспрымаецца хутчэй як шыльда ад пільнага вока савецкай крытыкі (у Выбранных творах выдання 1998 года гэтыя радкі знятыя). Лёс Івана Лукомскага ўжо паказаў, куды вядзе “маскоўскі шлях”: там, дзе беларускі князь шукаў падтрымкі, ён напаткаў смерць (быў абвінавачаны ў намеры атруціць цара).

Адгалінаванні хрысціянства ў кантэксце твора – не толькі і не проста рэлігія: і каталіцызм, і праваслаўе выступаюць сродкамі палітычных маніпуляцый. Прыкрываючыся імем Бога, клопатам пра душу, і Польшча, і Масква імкнуцца ў першую чаргу да пашырэння дзяржаўных межаў за кошт зямель сваіх адзінаверцаў – каталікоў-“палякаў” і праваслаўных-“рускіх”.

Сутнасць веравызнання самога Івана Лукомскага неадназначная, нават парадаксальная. З аднаго боку, у процістаянні “рэлігійным перараджэнцам” Сымону-Сігізмунду і Мацясу-Маціясу ён выяўляе сябе шчырым праваслаўным вернікам, выступае супраць акаталічвання. З другога – абагаўляе прыроду, як язычнік: “Бог ёсць прырода... Ніхто і ніколі / Веліч стыхіі адолець не мог...” [1, с. 33]. Хрысціянства так і не змагло цалкам “адваяваць” душу Івана ў язычніцтва: першабытна-міфалагічныя ўяўленні, пакланенне прыродным стыхіям – сапраўдная рэлігія князя.

Праз удалы кампазіцыйны прыём – увядзенне “галасоў” летапісца, бацькі, сялян і інш. – у паэме стараецца разгорнутая панарама падзей. “Галасы” працуюць на выяўленне асноўнай ідэі твора. Так, Голас летапісца дае

гісторыка-паэтычную даведку пра “белых русічаў”, распавядае пра светлыя і трагічныя старонкі іх жыцця: “Сам узняўся ты кронай, / Векавечны народ. / Белагрывай Пагоняй / Узыходзіў твой герб... / Беларускія гоні, / Белы месячык-серп” [1, с. 13]. Такі выгляд працытаванага радкі набылі толькі ў Выбранных творах (1998), у ранейшых выданнях, “каб не “дражніць” цэнзуру”, В.Зуёнак вымушаны быў зняць упамінанне старадаўняга дзяржаўнага сімвала беларусаў, замяніць яго на нейтральнае: “Белагрывыя коні / Твой узносілі герб...” “Пагоня, – успамінае паэт, – тады яшчэ ў афіцыйным друку і абыходку была паняццем табуяваным” [3, с. 99]. Табуяванай была і сама ідэя нацыянальнай дзяржаўнасці і самабытнасці беларусаў, якая насуперак часу ўзнята ў паэме.

Напамінам пра Радзіму, запеветам для Івана гучыць Голас бацькі: “І на паклон адзінае / Мушу сказаць сынам: / Здраджваем мы Радзіме, / Радзіма – не здрадзіць нам. / <...> Страшней, чым зямля без неба, / Страшней, чым пятля на суку, / Здрадзіўшы, бачыць з хлебам / Працягнутую рук...” [1, с. 15]. Голас часу апавядае аб накіраванасці прагрэсу: чалавецтва развіваецца “ад каменя да стралы” і “ад стралы да кулі”. Цень Івана Лукомскага выступае супраць крывавага прагрэсу і ў той жа час спяшаецца туды, дзе яго сыны рыхтуюцца да бітвы з чужынцамі. Тым самым В.Зуёнак прызнае справядлівасць і нават неабходнасць змагання за ўласную годнасць за волю і самастойнасць сваёй Радзімы.

На старонках паэмы В.Зуёнак малюе карціну жыцця Вялікага княства Літоўскага, калі яно было магутнай дзяржавай, гаварыла са светам сваёй мовай. Узнаўленне ідэальнага мінулага адбываецца па кантрасту з сучаснасцю. Самастойнае, незалежнае мінулае – чытаецца ў падтэксце твора – павінна падказаць адзіны прымальны для Белаі Русі шлях, менавіта такой з’яўляецца ідэйная скіраванасць “Лукам’я”.

Літаратура

1. Зуёнак В. Выбраныя творы: У 2 т.– Мінск: Маст. літ., 1996–1998.– Т. 2: Пяцірэчча: Кніга паэм.– 1998.– 319 с.
2. Зуёнак В. Лукам’е: Вершы і паэма.– Мінск: Маст. літ., 1984.– 110 с.
3. Зуёнак В. Паэту насцеж адкрыты свет...: [Гутарка Н.Заяц з В.Зуёнкам] // Роднае слова.– 2003.– № 6.– С. 96–99.